

GERMAINE TILLION

FERFIKBARICA
V PEKLU

OPERETA IZ RAVENSBRÜCKA

Napisana v taborišču oktobra 1944

prevedla Jasmina Žgank

Ljubljana, 2015

SOPHIA

GERMAINE TILLION
Le Verfügbar aux Enfers
Une opérette à Ravensbrück

© Éditions de La Martinière, 2005
Slovenska izdaja: Založba Sophia, 2015

KAZALO

- 9 *Predgovor* (Zsvetan Todorov)
27 *Uvod* (Claire Andrieu)
- 39 FERFIKBARICA V PEKLU
49 Glavne osebe
57 Prolog
65 Prvo dejanje: Pomlad
83 Drugo dejanje: Poletje
91 Tretje dejanje: Zima
- 97 **Glasbeni viri*

PREDGOVOR

Pred vami je eno od najnenavadnejših besedil, napisanih v nacističnih koncentracijskih taboriščih. Čeprav je ogromno taboriščne literature, je večinoma in iz očitnih razlogov nastala šele po osvoboditvi. Le malo jetnikov in jetnic si je že v taboriščih uspelo delati beležke, da ne bi pozabili. Še manj jih je pisalo krajše lirične pesmi v tragičnem tonu, kakršnega so pač narekemale razmere. *Ferfikbarica v peklu*, ki je nastala oktobra 1944 v enem od najhujših taborišč, Ravensbrücku, zvesto opisuje življenjske razmere taboriščnic v povsem nenavadni obliki – opereti, v kateri se izmenjujejo komični dialogi, ples in pesmice, napisane na melodije, ki so jih v tistem času vsi poznali, od popevk do opernih arij in vojaških koračnic ... Smeh in solze, fantazija in poglobljena analiza so popolnoma prepleteni.

To delo je edinstveno, kot je bila že v tistem času tudi avtorica, njena poznejša dolgoletna poklicna pot pa je to še potrdila. Germaine Tillion, rojena leta 1907, je v obdobju 1934–1940 delala kot etnologinja na jugu Alžirije. Kmalu po vrnitvi domov je doživela polom Francije in zatem še vdajo. Že junija 1940 se je pridružila odporniškemu gibanju, leta 1942 je bila aretirana, oktobra 1943 pa deportirana v Ravensbrück. Kot etnologinja je znala vzpostaviti distanco do družbe, ki jo je proučevala, da bi jo razumela, poznavanje drugih pa ji je pomagalo, da je bila sposobna gledati nase od zunaj. V taborišču se je trudila

opazovati in razumeti to čudno novo družbo, ki so jo proizvajali nacisti. Bila je prepričana, da se je proti barbarstvu treba boriti z lucidnostjo, hkrati pa jo je globoko prizadelo trpljenje, ki jo je obkrožalo, zato se je odločila, da bo tovarišicam pomagala tako, da jim bo prikazala natančno, a distancirano podobo njihove eksistence, da jo bodo tudi same zmogle videti od zunaj, bolje razumeti njene vzroke in posledice ter se ji raje posmehovati kot le tožiti nadnjo. Germaine Tillion je namreč dvojno izjemna: njeno delovanje je bilo v isti sapi razumniško in aktivistično, saj je bila popolnoma predana boju, a se je hkrati zmogla šaliti iz same sebe. Tega v 20. stoletju v Franciji ni nihče znal bolje.

Delo je doseglo svoj namen. Ko so Germainine tovarišice raztovarjale vlake, se je skrivala v zabojniku in kovala verz za verzom svoje operetne revije. Ob večerih je v zadušljivih barakah na splošno veselje recitirala smešne prizore, v katerih nekakšen naravoslovec opisuje nenavadno vrsto *Verfügbar* – jetnico, ki poskuša ubežati pred vsakodnevnim prisilnim delom. Že dejstvo, da je sredi taborišča oživel bogat jezik, prepojen s klasično izobrazbo, je pomenilo zmago nad brutalnostjo, ženskam pa je lastna nesreča, upodobljena v grozljivih, a hkrati porogljivih epizodah, postala razumljivejša in jim pomagala, da se jih ni polastil obup.

Razmere v taborišču pa so se poslabšale in Germaine Tillion ni uspela dokončati operete. Aprila 1945 so se ravensbrüška vrata začela odpirati in s še par preživeliimi je lahko odšla. Beležnico je iz taborišča na skrivaj odnesla njena prijateljica Jacqueline d'Alincourt in ji jo pozneje predala. Germaine Tillion jo je po stari navadi dala na stran, ne da bi si poskušala pripisati kakšne zasluge – besedilo je že izpolnilo nalogo, ki mu jo je namenila. Nanj se je spet spomnila, ko je pisala obsežno študijo *Ravensbrück*; v tretji izdaji iz leta 1988 je navedla več odlomkov. Danes lahko prebiramo celotno transkripcijo in faksimile operete. Besedilo spremlja zgodovinski uvod Claire Andrieu, opombe je napisala Anise Postel-Vinay, sojetnica Germaine Tillion, ki je poskrbela tudi za sklepni pripis z viri na koncu knjige. Večino melodij songov je prepoznala Nelly Forget; v besedilu so označene z zvezdico, na koncu knjige

pa je naveden seznam. Dodani sta tudi risbi France Audoul, ki sta nastali v Ravensbrücku. Izvirnik operetnega besedila je doživel nekaj manjših sprememb pri usklajevanju z današnjimi pravopisnimi in slovničnimi pravili, delo pa je potekalo pod budnim očesom Germaine Tillion.

ZSVETAN TODOROV

UVOD

»V Ravensbrück smo prispele v nedeljo zvečer konec oktobra 1943. Taborišče in s tem internacija sta se nam razkrila v vsej brutalnosti že v nekaj urah. Izvedele smo za poskuse seciranja na dekletih in jih videle na lastne oči, njihove uboge, trpinčene noge; izvedele smo za Transporte v smrt, posamične usmrčitve, množične poboje, pokončane bolnice, pse, tepež, plinske celice ... Vse to smo doživele naenkrat, neposredno videle ali pa slišale iz številnih, nespornih pričevanj. [...]

V naši baraki so bile tudi Čehinje, ki so se vrstile iz Auschwitza in so potihoma pripovedovale o grozotah, ki so jih videle, o sistematičnem ubijanju Judov s plinom, o zažiganju trupel, o gorah človeškega pepela; poleg njih je bilo tudi nekaj Judinj, ki so čakale na transport v Auschwitz in so poznale svojo usodo.

A še pred vsako razlago in podrobnostjo nas je z vseh strani bičala resničnost: grozljivo propadanje večine jetnic, upadlih, razcapanih, mršavih, z gnojnimi ranami, garjami in s popolnoma brezizraznim, mrtvim pogledom. Še smo bile človeška bitja, zmožne primerjati in meriti to brezno bede, v katerega smo začele tudi same toniti.«¹

¹ Germaine Tillion, »À la recherche de vérité«, v *Ravensbrück*, Les Cahiers du Rhône, Modra zbirka, št. 20, december 1946, str. 14–15.

V teh vrsticah iz leta 1946 Germaine Tillion opisuje travmatični šok ob prihodu v »drug svet«,² ki ga je predstavljalo taborišče. Svoje spomine onstran tega sveta je zbrala v treh zaporednih delih, objavljenih v letih 1946, 1973 in 1988. Vsako je pomenilo premik v poznavanju taborišč, k čemur so prispevali tudi povojni procesi in odpiranje arhivov, temelje taboriščnega sistema pa ji je uspelo razkrinkati že v prvem, leta 1946. Avtorica namreč spada med tiste priče, ki so sposobne neposredno objektivirati dogajanje in ga razumeti kot zgodovino. S tem ko je na svoje doživljanje gledala kot znanstvenica, si je oblikovala kritičen spomin, ki je že zgodovina, po svoji kvaliteti pa je izjemno redek.

Že tedaj je razvrščala in razločevala med različnimi kategorijami taboriščnic, njihovimi položaji, narodnostmi in socialnim poreklom. Zapisovala si je razmerja, opažala različne stopnje preživetja in iskala razlago. Na podlagi primerjav in sklepanj je število Francozinj, zaprtih v Ravensbrück, že ob osvoboditvi ocenila na »od 8000 do 9000«. Danes vemo, da je bilo iz Francije deportiranih več kot 8850 žensk, in sicer kot represivni ukrep, ta izraz pa je pomenil deportacije, ki niso bile »rasne«. Vsaj 6600 jih je šlo skozi Ravensbrück. Po ocenah naj bi jih preživel 75 odstotkov.³ Pri tem je treba upoštevati, da jih je večina prišla v taborišče leta 1944, torej jih je skoraj četrtnina preminila v enem letu. To pomeni, da je bila pričakovana življenjska doba žensk, ki so bile v najboljših letih, teoretično štiri leta. Germaine Tillion je v taborišču zgolj na podlagi opazovanj ocenila življenjsko dobo tovarišic na tri leta.⁴ Po-

2 Germaine Tillion, *Ravensbrück*, Seuil, Pariz, 1973, str. 231, v izdaji iz leta 1988 pri Points Seuil str. 303.

3 Odstotek je izračunan po študiji Fundacije za spomin na deportacijo *Le livre mémorial des déportés de France par mesure de répression et dans certains cas par mesure de persécution, 1940-1945*, Tirésias, Pariz, str. 113-117. Statistike niso popolnoma zanesljive zaradi pomanjkanja podatkov pri posameznih primerih. Pri moških je ta odstotek nižji (približno šestdesetodstoten).

4 Gl. str. 34 v rokopisu; številka 3 je bila naknadno prečrtana in spremenjena v 2. Datum tega popravka ni znan.

leg tega je zabeležila, da vse Francozinje niso bile deportirane zaradi sodelovanja v odporiškem gibanju, čeprav so vse dobile rdeči trikotnik, ki je označeval politične jetnice. Leta 1946 je odstotek jetnic, označenih kot »kriminalke«, ocenila na »dobro tretjino«: »Prostitutke, ki so okužile nemške vojake, hišne pomočnice, ki so zanje delale in so bile aretirane zaradi kraje, tajne sodelavke policije, ki so malce preveč tihotapile, delavke, ki so prostovoljno prišle v Nemčijo, da bi delale v tovarnah, a so prekršile katerega od predpisov, itn.«⁵ In vendar so Francozinje, ki so imele v svojih vrstah sedemdeset odstotkov odpornic, predstavljale sorazmerno najbolj odporiško narodnost v taborišču. V Ravensbrücku je bilo v celotnem obdobju njegovega delovanja (1939–1945) in v vseh kategorijah le štirideset odstotkov »političnih« jetnic (rdeči trikotnik) iz rajha in priključenih ozemelj, večino so sestavljale »kriminalke« (zeleni trikotnik) in »asocialne« (črni trikotnik).⁶

TABORIŠČNA KNJIŽEVNOST

Literatura, ki obravnava taborišča, obsega ogromno izjemnih del⁷ in vse tri izdaje študije *Ravensbrück* Germaine Tillion sodijo mednje. Zapisov *in situ* pa je dokaj malo, kajti priskrbeti si črnilo in papir v taborišču je že samo po sebi pomenilo zelo tvegano početje. Avtorici je pri tem tovariško pomagala češka jetnica Vlasta Stachova, ki je delala v upravi gradbenih del (*Bauleitung*). Da si lahko pisal, si se moral skriti in v skrajno utrudljivi jetniški eksistenci najti čas za to. Germaine Tillion je bila razporejena na oddelek za sortiranje oblačil (*Bekleidung*),

5 Germaine Tillion, nav. delo, str. 40, op. 1.

6 Bernhard Strebel, *Das KZ Ravensbrück: Geschichte eines Lagerkomplexes*, Schöningh, Paderborn, 2003, 615 str.

7 Gl. zlasti Luba Jurgenson, *L'expérience concentrationnaire est-elle indicible?*, Éditions du Rocher – Jean-Paul Bertrand, 2003, 396 str.; Annette Wiewiorka, *Déportation et génocide*, Plon, Pariz, 1992; Michael Pollak, *L'expérience concentrationnaire: Essai sur le maintien de l'identité sociale*, Métailié, Pariz, 1990.

ki so jih po nemškem plenjenju dostavljali z vagoni. Tvegala je in se pred delom skrila v zabojnik. Varovala sta jo naključje in solidarnost jetnic, nazadnje pa jo je, kot tudi rokopis, pred uničenjem rešila zavezniška zmaga.

V tem smislu je *Ferfikbarica v pekl*u redko delo. Ni pa edino. Našli so se zapiski, časopisi deportirancev in zaprtih v getu, lirične, nostalgicne, domoljubne in religiozne pesmi, risbe, ki pojasnjujejo posamezne vidike življenja v taborišču. Tudi Germaine Tillion si je na papirju formata 5 x 4 centimetrov delala zapiske in zbrane podatke kodirala kot kuhinjske recepte. Po naših podatkih ne obstaja noben drug primerek »operetne revije« – literarne zvrsti, v kateri je napisana *Ferfikbarica v pekl*u. Poznamo *Schum Schum*, nenavadno gledališko igro, ki je bila prav tako napisana v taborišču, in to v Ravensbrücku. Leta 1941 ali 1942 jo je sestavila judovska jetnica Käthe Leichter, avstrijska sociologinja in socialistka.⁸ Toda ta s prikritim sarkazmom v igri meri predvsem na esesovce, medtem ko je izjemnost *Ferfikbarice*, da uprizarja samoironijo. Leta 1944 je bila v Terezínu napisana tudi opera *Cesar Atlantide*. Libretist je zanj izbral alegorijo, zato je besedilo kljub nastopajočima Kaiserju in Smrti, ki jasno priključeta kontekst totalitarne diktature in množičnih pobojev, še vedno abstraktno in ne podaja taboriščne resničnosti.⁹

Ferfikbarica pa o taborišču posreduje veliko informacij. Edino delo, ki se po sposobnosti samoironije in analize razmer lahko primerja z Germaininim, je zbirka karikatur jetnic, ki jih je prav tako *in situ* narisala še ena ravenbrüška jetnica – Nina Jirsikova.¹⁰ Preden je bila aretirana, je v Pragi delala kot kabaretna

8 Jack G. Morrison, *Everyday Life in a Women's Concentration Camp 1939–1945*, Markus Wiener Publishers, Princeton, 2000, str. 197, in Herbert Steiner, *Käthe Leichter, Leben und Werk*, Europaverlag, Dunaj, 1973, str. 201–202. Käthe Leichter je bila umorjena s plinom marca 1942 na evtanazijskem inštitutu.

9 *Der Kaiser von Atlantis, oder die Tod-Verweigerung*, opera Viktorja Ullmanna, libreto je napisal Peter Kien, nastala je leta 1943 v Terezínu na Češkem, vaje so potekale marca 1944, nato pa je bila prepovedana. Avtorja sta umrla leta 1944 v Auschwitzu.

10 Margarete Buber-Neumann, *Milena*, Seuil, Pariz, 1986, str. 215–216.

plesalka in koreografinja, zato ji je bila zvrst odrske revije, pa tudi komičnost in satira, nekaj povsem domačega.

Spravljati v smeh, šaliti se na svoj račun in posredovati informacije so tri odporniška dejanja v skrajnih razmerah, skaterimi se je izkazala Germaine Tillion. Zakaj prav ona? Njen življenjepis danes poznamo.¹¹ Po izobrazbi je bila etnologinja in že od leta 1940 v francoskem odporniškem gibanju, zato je v taborišče prispela oborožena z znanjem in političnim zavedanjem. Od proučevanja Berberov je prešla naravnost k sistematičnemu preiskovanju sveta koncentracijskega taborišča. Kot odpornica je bila odločena, da »ostane v vsakem trenutku sovražnica svojega sovraga, in ne samo njegova žrtev«.¹² Kot nekatere druge Francozinje ni želela delati »zanje«, za Nemce, zato je z zmeraj novimi zvijačami bežala pred delovnimi oddelki. Ona je *Verfügbar*, na razpolago za najtežja opravila v taborišču, katerim se s tovarišicami izogiba tako, da se čez dan skriva iz barake v barako. To je »taboriščna partizanščina«. A povprečna »ferfikbarica«¹³ v Ravensbrücku je bila uboga para, ki ji niso priznali nobene kvalifikacije ali poklicne usposobljenosti. To je bil eden najslabših statusov in iz tega najnižjega taboriščnega proletariata se je običajno poskušala izvleči. Ob skromni količini hrane je bila namreč prisiljena v najodvratnejša in najgrozljivejša dela, kot je bilo pobiranje trupel.¹⁴ Zavračanje takega položaja pa je pomenilo zavračati sistem. Germaine Tillion, ki je razmere opazovala kot etnologinja in bila v njih prisiljena sodelovati, je bila poleg prostovoljne pripadnosti najnižjemu proletariatu

11 Germaine Tillion, *À la recherche du vrai et du juste: À propos rompus avec le siècle*, izbral in uredil Tzvetan Todorov, Seuil, Pariz, 2001; Jean Lacouture, *Le témoignage est un combat: Une biographie de Germaine Tillion*, Seuil, Pariz, 2000; Nancy Wood, *Germaine Tillion, une femme-mémoire: D'une Algérie à l'autre*, Autrement, Pariz, 2003.

12 Blulette Morat, »Le maquis de Ravensbrück«, v *Ravensbrück*, Les Cahiers du Rhône, 1946, nav. delo, str. 150.

13 [»Razpoložljiva« jetnica je v slovenskem prevodu zaradi satiričnega učinka dobila podomačeno obliko »ferfikbarica«. Op. prev.]

14 Jack G. Morrison, nav. delo, str. 201.

tudi ženska. Telesne zadrege je zato dobro poznala. Odnos do telesa, s katerim je bilo mogoče spregovoriti o razmerah, ki so napadale njegovo dostojanstvo, je postal ključnega pomena za preživetje. S tem orožjem so ženske razpolagale bolj kakor moški, kar deloma pojasnjuje tudi obseg, ki ga v besedilu zavzema samoironija, in ta se nanaša na telesno stanje jetnic.

UPIRATI SE S SMEHOM

Ferfikbarica v peklu je v rokopisu označena kot »operetna revija«. Njene prvine pa ne segajo le v muzikal, marveč tudi v varieté, skratka v zvrst, ki je za prikaz položaja taboriščnic precej nepričakovana. Pri tem hotenem zavračanju resnobnosti gre za strategijo preživetja. »Lahko bi se osvobodile brez najmanjšega truda. Le prepustiti se morate,« pravi napovedovalec zboru ferfikbaric (str. x). Če se ne prepustiš, pomeni, da se upiraš čustvom, ki te hočejo preplaviti. Tako je edini lirični odlomek operete pesem v čast Upanju (str. x). Brez samopomilovanja, viktimizacije, a tudi brez herojstva. Odporniško delovanje taboriščnic je predstavljeno kot nekaj tako neznatnega, da so bolj kot junakinje videti kot antijunakinje (str. x). Treba se je distancirati tako od sedanjosti kot od preteklosti, da zbereš vse svoje moči za preživetje. »Preživeti – naša poslednja sabotaža,« je Germaine Tillion zapisala leta 1946.

Smeh je nalezljiv in krepčilen, pomaga vzpostaviti skupnost, ki je sama po sebi dejavnik preživetja. K oblikovanju solidarnosti je prispevalo že pisanje operete, saj je deloma nastajala skupinsko. Njena uprizoritev bi še razširila mrežo tovarištva in v občinstvu spodbudila odporniško zavest, a v koncentracijskem režimu zaradi subverzivne vsebine ni bila mogoča. Taboriščnice so v Ravensbrücku sicer odigrale dve predstavi, eno dovoljeno za otroke o božiču leta 1944 in eno ilegalno, omenjeno *Schum Schum*, ki so jo sredi uprizoritve prekinile paznice in se je končala s šestimi tedni zapora za dvaintrideset jetnic. *Ferfikbarica* je bila zgolj prebrana in zapeta v krogu Germaininih tovarišic.

Najvidnejši humor, ki odmeva v tekstu, je razposajen in neukročen kakor srednješolka, ki izbruhne v smeh. Sproži ga parodično navezovanje na Offenbachovega *Orfeja v peklu*, opero buffo iz časa vladavine Napoleona III., parodijo Gluckove lirične opere, ki še sama dobi svojega posnemovalca – parodični pastiš, ki ga na dnu zabojnika oktobra 1944 zasnuje jetnica. Lahko si predstavljamo, kako se je zabavala ob pisanju prologa »v stilu« rimske bukolike (str. x), ob predelavi La Fontainove basni, v kateri namesto revnega drvarja nastopa ferfikbarica (str. x), ali pač ob komični premestitvi Orfejevega žalostnega speva, ko izgubi svojo Evridiko; ta se sklicuje neposredno na opero (str. x). *Ferfikbarica* je z več vidikov vesela zabavljivka. Polna je aluzij na literarna in glasbena dela, ki dobijo ironično drugačen pomen in služijo temu, da skozi krohot potrjujejo kulturno identiteto, neposredno ogroženo zaradi izčrpanja in izničevanja.

Genialna zamisel, na kateri temelji komika dela, je v pogledu na ferfikbarico kot na novo živalsko vrsto, ki jo proučuje konferansje, napovedovalec revije, kakor bi entomolog odkrival še neznano žuželko. Ta naravoslovec zamolči vzrok in namen svojega početja, omeji se zgolj na opazovanje zunanosti in vedenja proučevane vrste, s čimer nehote sproži tisoč primerov situacijske komike. Kakor dobri vojak Švejk je ferfikbarica žrtev zasramovanj in protislovnosti. Ko je še v stanju zarodka, v rokah gestapa v Franciji, jo kaznujejo, ker ni spregovorila (z gestapom), a tudi ker je govorila (s sojetnicami, prek jetniških zidov, str. x). Ko v odrasli dobi prispe v taborišče, »hrani in celo redi številne parazite, v glavnem uši, bolhe in blokovne, naj bo še tako suhljata« (str. x).

A nezgode ferfikbarici ne preprečijo, da ne bi bila navdušena in dobre volje, razočaranja pa izlivala ob melodijah operet in popevk. Avtorica je imela v ušesih refren, pesmim pa je spreminjala besedila in pomen, vneto kovala rime in razmeram odvezemala tragičnost in grozo. Samo enkrat humor postane grenak ali celo krut. V koračnici »trideset deklet po cesti gre, po cesti gre, pojoč« – ko srečajo esesovca, ki »po cesti gre, po cesti gre, vpijoč« in ki v vsaki kitici ubije eno izmed njih (str. x).

Kot v izštevankah se število deklet z vsakim refrenom zmanjša za eno ...

SAMOIRONIJA KOT NAČIN SAMOOBRAMBE

Upirati se s smehom, zaviti v veselo, kar je hudo, ne da bi to povsem prikrili. Strategija preživetja se prelevi v strategijo resnice, ki ima izvirno tarčo – žrtve same. Znano je, da v totalitarnih režimih šale cvetijo, saj so kot nekakšen varnostni ventil, a običajno merijo na oblast. Tarča posmehovanja pa tukaj ni tiran, ampak kvečjemu njegovi podaniki, zlasti podložniki. Črni humor in samoironija jetnicam neusmiljeno kažeta ogledalo, ki s svojo vsebino nujno sproža odziv, posledično zavračanje, in predstavlja intelektualno zmago nad sistemom razčlovečenja.

Učna ura iz naravoslovja, ki provokativno prikazuje genezo ferfikbarice »z združitvijo gestapovskega samca in odporniške samice« (str. x), poudarja simbolno posilstvo, ki ga označujeta aretacija in prihod v taborišče. To beleženje preloma s starim svetom, novi vpis v matično knjigo, kar je za civilizirane vstop v svet barbarstva, pomeni distancirati se od sistema. Uvrstiti ferfikbarico v družino gastropoda, »saj je tako lačna, da bi kakor polž še travo jedla, česar ni mogoče tajiti« (str. x), pomeni priznati tiranijo lakote, da bi se ji lažje ubranili. Opisovati zunanje znake fizičnega propada, ne da bi poskušali prihraniti kakršno koli podrobnost, pokazati upadla ramena, ploska stopala in povešene prsi, značilne za izčrpano jetnico, ki so jo esesovci posmehljivo poimenovali *Schmuckstück*, dragulj, podobno kot so si za jetnike izmislili vzdevek *musliman*. Položiti opis njene anatomije v usta napovedovalca naravoslovca, ki radovedno proučuje svoje odkritje, pomeni ne prepuštili se ganjenosti, ki je nevarna, ampak se iz svoje čudne situacije celo norčevati (str. x).

Nostalgična, ne pa obupana ferfikbarica na melodijo *Au clair de la lune* zapoje: »Nekdaj smo slovele kot seksi deklice, danes smo uvele, zgarane starčice« (str. x). Avtorici uspe priklicati

razposajeno vzdušje celo, ko omeni ponižujoče pogoje, v katerih imajo jetnice dostop do »kraj[a], ki mu po francosko rečemo 'water,' po nemško pa 'toilette'« (str. x).

In smrt? Gledati ji je treba naravnost v oči, a skozi šalo. Ko napovedovalec razmišlja o primerni časovni enoti, s katero lahko izračunamo ferfikbaričino pričakovano življenjsko dobo, se odloči za »dan lorda župana«, s tem pa misli na lorda župana Corka na Irskem, ki je leta 1921 umrl zaradi gladovne stavke. Po njem sklepa, da je življenjska doba jetnic, glede na obroke v taborišču, tri leta. Zabavno izvajanje za tako tesnobno stvarnost. Katarzična osvoboditev strahu, ki jo povzroči smeh.

Logika te strategije lucidnosti je nasprotovanje drži nekaterih jetnic, ki »zanikajo realnost« in iščejo »zatočišče pred neznosno resničnostjo«. ¹⁵ »Tega se nam ne da več poslušati, [...] pogovarjajmo se raje o čem drugem,« zahtevajo tiste, ki se raje zatekajo v onstranstvo resničnega (str. x). A pridiganje je avtorici tuje. Raje napiše prizor, v katerem si ferfikbarice skupaj zamišljajo domišljijско gastronomsko popotovanje po Franciji, kar je počelo toliko jetnic v vseh taboriščih (str. x). Tudi v skeču o »ubogi Smiljani«, ki je »tako zmatrana«, Smiljanino utrujenost naposled prepodi le največja »raca«, to je, podpis premirja (str. x).

UPOR S ŠIRJENJEM INFORMACIJ

V *Ferfikbarici v peklu* kar mrgoli informacij o taborišču. Ker je nacistični koncentracijski sistem razmeroma dobro poznan, ga tukaj ne bomo posebej predstavljali. Vendar lahko poudarimo nekaj najbolj presenetljivih in najizvirnejših dejstev, na katera opozarja delo. Najbolj presunljivo je védenje o množičnem umiranju in različnih načinih usmrtitev. »Strahote transportov«, teh »črnih transportov«, ki peljejo v smrt, so omenjene petkrat (str. x). V Ravensbrücku so množično umirale najprej ostarele

15 Germaine Tillion, »À la recherche de la vérité«, nav. delo, str. 15–16.

ženske in tiste, ki so jih jetniške razmere onesposobile za delo – roza karta je bila uvod v črni transport. S temi prevozi pa naj bi odpeljali tudi domnevno duševne zaostale, izbrane samovoljno (str. x–x). Esesovci so jetnicam lagali, da odhajajo v taborišče za počitek, pravi ena izmed ferfikbaric: »Zgledno taborišče z vsem udobjem, vodo, plinom, elektriko.« Zbor ji odvrne: »Zlasti s plinom.« Ob tem jih spreleti »rahel srh« (str. x). Do leta 1944 so s črnimi transporti odhajale v Auschwitz, Lublin ter »inštitute za evtanazijo«, kjer so jih usmrtili s plinom. Od januarja 1945 je tudi v Ravensbrücku delovala plinska celica. V njej je umrlo okoli 6000 žensk, med njimi mati Germaine Tillion.¹⁶ Delo omenja še druge načine ubijanja, na primer pod udarci blokovne ali esesovca, ki ju je preprosto popadla sla po ubijanju (str. x, x–x). In navsezadnje smrt, ki jo je v revirju zadalo zdravniško osebje, zlasti z injekcijami (str. x).

Poleg takojšnje smrti je svoje opravilo tudi »uničevanje z delom«. Izraz *Vernichtung durch Arbeit* se je kot tak pojavil 18. septembra 1942 v skupnem sklepu, ki sta ga sprejela Himmler, vodja enot SS in državni komisar za utrjevanje nemštva, ter pravosodni minister Thierack.¹⁷ Predvideval je sistematično iztrebljanje določenih kategorij »kriminalcev«. A resničnost uničevanja z delom je precej starejša. Protokol konference na Wannseeju 20. januarja 1942 je ta postopek opisal tako, kot je že potekal proti Judom na vzhodu: prisilno delo Judov, »ločenih po spolu [...], bo že samo po sebi nedvomno zagotovilo bistveno zmanjšanje njihovega števila«. Posebnost konvojev iz Francije, kot smo že povedali, pa je bila, da je bilo veliko deportirank odpornic. Odpor se je v taborišču dejansko nadaljeval, in sicer z zavračanjem dela in sabotiranjem, neučinkovitostjo na delovnem mestu. »Saj vse zvrneš in prekladaš, samo da ne

16 Anise Postel Vinay, »Gaskammern und die Ermordung durch Gas im Konzentrationslager Ravensbrück«, v Sigrid Jacobeit in Grit Philipp (ur.), *Forschungsschwerpunkt Ravensbrück: Beiträge zur Geschichte des Frauen-Konzentrationslagers*, Stiftung Brandenburgische Gedenkstätten, zv. 9, Berlin, 1997, str. 35–46.

17 Bernhardt Strebel, nav. delo, str. 125–126.

bi napredovala,« pravi o kopáčkah (str. x–x), to pa »ničemur ne služi« (str. x); tudi jetnice, zaposlene v magazinu za sortiranje oblačil, so se zgolj pretvarjale, da sortirajo (str. x–x). Sabotiranje se je odvijalo tudi v tovarnah, zaradi česar je umrlo več odpornic.¹⁸ Germaine Tillion komaj kroti smeh, ko naravoslovcu položi v usta, da ferfikbarica sabotira še »post mortem«, saj vsebuje njeno truplo le malo maščobe, potrebne za izdelavo mila (str. x).

Izvirnost operete je tudi, da poudarja veliko neenakost, ki vlada v taboriščni družbi. Francozinje so bile glede tega zelo občutljive, saj niso hotele sodelovati v taboriščni upravi. Germaine Tillion je leta 1946 ocenila, da je bila »razlika v življenjskih razmerah poljske blokovne ali *Lagerpolizei* [taboriščne policije] ter ubogo francosko ali rusko ferfikbarico večja, kot je lahko med angleško kraljico in najbednejšo obiskovalko londonskih zavetišč.«¹⁹ Francoske jetnice pa niso postale blokovne ali katere druge paznice iz vrst jetnic, tudi zato ne, ker so v taborišče prispеле »pozno«, po letu 1943, ko so privilegirana mesta večinoma že zasedle jetnice, ki so tja prispеле prej. »Siva cona«, ki je izhajala iz prisilnega sodelovanja jetnic v taboriščni upravi in o kateri je spregovoril Primo Levi, v Ravensbrücku za Francozinje tako rekoč ni obstajala.

Ko je avtorica iskala komično snov za svojo opereto, se je ustavila pri taboriščnih »dragih«, ženskah, ki so jim pravili »asocialne« in so večinoma prihajale iz rajha ter niso skrivale svoje homoseksualnosti. Same sebe so imenovalе »Die LL Kompanie«.²⁰ Niso bile deportirane zaradi svojega načina življenja, saj nacisti ženske homoseksualnosti niso preganjali, ampak so jih v tako vedenje bolj kot dejanska usmeritev v

18 Jack Morrison, nav. delo, str. 97–98; gl. tudi Anne Fernier, »Sabotage« in Renée Metté, »Holleischen«, v *Ravensbrück*, izdaja iz leta 1946, nav. delo, str. 115–136 in 137–140.

19 Germaine Tillion, »À la recherche de la vérité«, nav. delo, str. 29–30.

20 Verjetno gre za besedno igro, ki temelji na podvajanju črke L iz »lezbijka« in se nanaša na par, ter »LL.Kp.«, »Luftlande Kompanie, redno letalsko desantno enoto nemške vojske.

preteklosti silile jetniške razmere.²¹ Dragci so si s pomočjo socialne mreže, ki so si jo ustvarili na ta način, zagotovili boljše življenjske pogoje.

Kot celota je *Ferfikbarica v peklju* prispevek k zgodovinopisju in obenem k spominski taboriščni literaturi. Pokaže nam, da so bile jetnice tudi sredi največjega pekla zmožne »nasmejati se iz vsega« – ali skoraj iz vsega, saj Germaine Tillion ne omenja prisotnosti otrok niti usmrtitev novorojenčkov.²² Leta 1944, ko je pisala svoje delo, jetnice še niso dosegle tolikšne stopnje telesne in duševne izčrpanosti, ki jih je leta 1945 popolnoma oslabila in pospešila iztrebljanje. Besedilo kljub temu razkriva, da sta bila voltairjevski ironija in nietzschejevski smeh del taboriščne kulture, kar ni nujno poznano.²³ In navsezadnje dokazuje, da tudi komična fikcija zmore posredovati resnico o neki strahotni stvarnosti.

CLAIRE ANDRIEU

- 21 David A. Ward in Gene G. Kassebaum, *Women's prison: Sex and Social Structure*, Aldine, Chicago, 1965, str. 88–89; Florence Tamagne, *Histoire de l'homosexualité en Europe*, Berlin, London in Pariz, 1919–1939, Seuil, Pariz, str. 360–361.
- 22 Jacques Walter, »Rire de tout ? Réactions à *La vie est belle* dans la presse juive«, v *Hermès*, posebna izdaja *Dérision-Contestation*, št. 29, 2001, str. 133–144.
- 23 Patrick Bruneteaux, »Dérision et dérisoire dans les stratégies de survie en camp de concentration«, prav tam, str. 217–226.

Tondu, assez souvent galeux, et l'oeil
En dialecte vulgaire, appelé " REGARD ---
Verfügbar" ---

Faksimile četrte strani izvirnega besedila operete z risbo France Audoult (1894–1977) in pripisom Germaine Tillion. Album z 32 risbami taboriščnega vsakdanjika in portreti jetnic, ki jih je France narisala v času internacije, je izšel v več izdajah pri založbi Le Déporté z naslovom *150 000 femmes en enfer* (150 000 žensk v peklju).

FERFIKBARICA V PEKLU

(Operetna revija v treh dejanjih)

GLAVNE OSEBE

NARAVOSLOVEC,

boter revije.

Nosi črn redingot, klak iz črnega kartona, ogromne manšete pa iz belega, hlače iz tega, kar je pri roki. Dolg, bledoličen, neizrazit, zaprašen in pikolovski.

ZBOR FERFIKBARIC,¹

glavni junak igre, kakor v grških tragedijah.

V prvem dejanju v kostumih *Schmuckstück*,² v drugem so njihove obleke čiste in pokrpane, s pasovi, čevlji na vezalke, nogavice jim ne padajo več, v tretjem pa v kostumih »Poljakinj iz *Kammer*«. ³ Zbor ni anonimen – nekaj njegovih pevcev ali pevk ima ime in osebnost, ki se razvija skozi tri dejanja.

ZBOR DRAGCEV,⁴

rejenih, elegantnih, z nazaj počesanimi lasmi in zelo zategnjenimi pasovi, napihnjene drže. Nosijo bele dokolenke s pomponi, črtaste, brezhibno oprane in zlikane obleke, ki jih krasi kak manjši nenavaden bel ovratnik.

ZBOR ROZA KART⁵

v vzhodnjaških razcapanih oblačilih, s širokim repertoarjem vidnih bolezni, šepajo, imajo zabuhle veke, krčevito drgetajo itn.

PROLOG

(Avtorice – ali njihova predstavnica – stopijo pred zaveso in deklamirajo.)

... naj drugi opevajo posedanje v senci,
pomladnih ljubezni blagega vetrca,
lepotic v maju in oblin nedrca ...
Vse to je lahkomišelnost kakor horoskop.
Jaz hočem – naravnost in brez prispodob –
opevati življenje in delo in smrt,
grozo v *Betriebu*⁶ in črni transport,⁷
plašno žival, ki pred krikom beži,
da v mračnem kotičku se pritaji ...
Strahu temu je lakota oproda,
noč in dan muči gastropoda,
a polža to ne ustavi.
Če na delo po polžje se odpravi,
beži pred njim urno kakor zajec.
Ta šibka, a trdoživa žival
obrita je in garjava starica,
po domače »ferfikbarica« ...

POMLAD

(Prizorišče je nedoločen, raje neprijazen in prepišen kraj. Na desni in levi strani stoji zbor ferfikbaric: na desni zbor starih ferfikbaric, na levi pa ferfikbaric začetnic. Okamnelo stojijo, v rokah držijo lesene žlice in svoje Schüsseln,⁸ v katere pobito strnijo. Skodele in žlice bodo dajale ritem baletnim korakom. Vse so v kostumih Schmuckstück: srajce so daljše od oblek, obleke pa razcapane, čevlja različna in zavezana z vrvico, nogavice jim padajo itn. Sredi prizorišča je deščica, na kateri stoji kozarec vode.)

NARAVOSLOVEC

(Vzame kozarec in spije požirek, pri tem pa mu na tla padejo manšete. Pobere jih, odloži kozarec in se obrne k občinstvu.)

Gospe in gospodje, gospod dragec.

(Rahli prikloni.)

Kot veste, bom predaval o poglobljeni študiji ferfikbarice, nove živalske vrste. Izraz ferfikbarica prihaja iz germaniškutarskega dialekta in pomeni »na razpolago«. Najprej vam bom predstavil primerek vrste, da bomo lahko izpeljali njene bistvene značilnosti.

(Iz zbora mladih nekdo vstane.)

NANIKA

Mene?

(Gre za damo v petdesetih.)

NARAVOSLOVEC

(Naniki.)

Pa naj bo ...

(Občinstvu.)

Predstavljam vam Naniko, mlado ferfikbarico, staro komaj petnajst dni ...

(Naniki, brutalno.)

Zdaj pa pojdi na svoje mesto in me ne prekinjaj več!

NANIKA

Brez vsakih manir ... Kdo vam je dovolil, da me tikate?

NARAVOSLOVEC

Nisi vajena, da se s tabo tako pogovarja?

NANIKA

(Skromno.)

Sem. Že štirinajst dni.

NARAVOSLOVEC

Kaj si počela v prejšnjem življenju?

NANIKA

Bila sem predsednica podružnice za zaščito živali, Društva za osvoboditev kanarčkov.

NARAVOSLOVEC

Si zato zdaj tu?

NANIKA

Tudi moža imam, ki je bil divizijski general.

NARAVOSLOVEC

No, to pa je razlog!

NANIKA

To je razlog ... Edini razlog.

(Utihne.)

No ... med nama rečeno.

*(Zapoje.)**

Kolektivno delo.⁹

Veliko hišo sem imela,
brez besed sem k nam sprejela
nosate Žide in ljudi vseh baž,
in ko iz letala kakšen naš
pred hišo odvrigel je strelivo,
poskrbeli zanj smo ljubeznivo.
Toliko bilo je vsega, da ne sledim,
morda zato zdaj tu tičim.

(Za roko prime visoko in svetlolaso petindvajsetletno Lizo.)

Ta je živela kakor prava ciganka,
pod drugim imenom, brez obstanka,
da tiskala je osebne izkaznice
in ponarejala nakaznice
za tiste brez ficka in brez franka ...
A od takrat se tam slabo godi,
morda zato zdaj tu tiči.

(Obrneta se proti Tinci, rjavolasi štiridesetletnici, ki je imela manjšo kavarno blizu Perpignana.)

Ta je čez prelaze vodila
pogumne mlade može,

* Z zvezdico so označeni glasbeni viri. Ponekod jih je tako označila tudi Germaine Tillion. Povzeti so v seznamu na koncu knjige.

da pred švabi bi jih rešila,
ki v ujetništvo jih podé.
Svoj obrok kruha je z njimi delila
in kar je klobas na karto dobila.
Možu za to povedala ni,
morda zato zdaj tu tiči.

(Vse tri se obrnejo proti zboru.)

Za bandite iz hoste
opravile ste kup nalog,
nosile potrebno jim blago ste,
in ko so v zrak metali moste,
niste stale križem rok.
A nekoč se ni zaslišal pok.
Res, bile ste drzne, bojevite,
morda zato zdaj tu tičite.

(Preostali del zbora stopi naprej in zapoje.)

Šle iz Nantesa smo v Menton,
kar naročil je London ...
Težko orožje smo pripeljale,
da bi partizanom pomagale,
ročnih bomb in razstreliva,
da se pripravi ofenziva.
»Ne bodo nas,« si govorimo,
morda zato zdaj tu tičimo.

NARAVOSLOVEC

(Zboru.)

Zdaj pa tišina, jaz govorim!

(Občinstvu.)

Gospe, gospodične, pri vrstah z zelenim, črnim in vijoličnim
trikotnikom¹⁰ se ne bomo dolgo zadrževali, zanima nas namreč
vrsta z rdečim ... Kot se lahko prepričate, se trikotnik nosi levo
spredaj, s številko,¹¹ ki naj bi nosila srečo, kot bi rekli Darwin
in finalisti.¹²